

Atf / Citation

ULUSCU G. (2022). "Eski Türk Yazıtlarında Sözlüksel Cinsiyet Kategorisi", *Gazi Türkiyat*, 30: 191-213.

Geliş / Submitted 11.05.2022

Kabul / Accepted 26.06.2022

DOI 10.34189/gtd.30.011

Eski Türk Yazıtlarında Sözlüksel Cinsiyet Kategorisi

Lexical Gender Category in Old Turkic Inscription

Gizem ULUSCU*

Öz

Cinsiyet, bazı dillerdeki ad türünde olan sözcüklerin 'dişil', 'eril' ve 'yansız (nötr)' olarak ayrılmasıyla ortaya çıkan bir dil bilgisi kategorisidir. Bu kategori sözcüklere ekler getirilmesi, sözcüğün cinsiyete göre farklı çekimlenmesi, cinsiyet ayırımına göre artikel kullanma şeklinde kendini gösterir. Türkçede adlarda cinsiyet kategorisi yoktur. Türkçede cinsiyet eklerinin varlığı ise çeşitli araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. Dillerde cinsiyet bildirme yolları dilbilgisel cinsiyetle sınırlı değildir. Bir dilde biyolojik cinsiyetle bağlantılı olarak cinsiyet farklılıklarını veren sözcüklerin bulunması o dilde sözlüksel cinsiyet kategorisinin varlığının göstergelerindedir. Türkçede de cinsiyet ayırımını yansıtan sözcükler mevcuttur. Bu çalışmada Türkçedeki cinsiyet kategorisiyle ilgili daha önce yapılan çalışmalara yer verildikten sonra, Eski Türk Yazıtlarında cinsiyet ayırımını yansıtan sözcükler saptanmıştır. Bu sözcükler kadın ve erkek cinsiyetini belirtmek için kullanılan sözcükler ile akrabalık adları, unvanlar ve hayvan adlarında cinsiyeti belirten sözcükler olmak üzere kategorilere ayrılarak incelenmiştir. İncelenen sözcüklerin kökenleriyle ilgili görüşlere ve -varsa- sözcüklerle ilgili okuma farklılıklarına da değinilmiştir. Türkçenin yazılı metinlerle bilinen en eski devresinden itibaren sözlüksel cinsiyet kategorisine sahip olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: cinsiyet, Eski Türk Yazıtları, sözlüksel cinsiyet, akrabalık adları, unvanlar, hayvan adları

Abstract

Gender is a grammatical category that emerges by separating the nouns in some languages as 'feminine', 'masculine', and 'neutral'. This category manifests itself in the form of adding suffixes to words, making different conjugations of the word according to gender, and using articulations according to gender. There is no gender category in nouns in Turkish. The existence of gender suffixes in Turkish has been discussed by various researchers. Ways of declaring gender in languages are not limited to grammatical gender. The presence of words that give gender differences according to biological sex in a language is one of the indicators of the existence of a lexical gender category in that language. There are also words in Turkish that reflect gender distinctions. In this study, after previous studies on the gender category in Turkish were included, words reflecting gender discrimination were identified in Old Turkish Inscriptions. These words have been examined by dividing them into categories including words used to indicate male and female gender and words indicating

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE.
gizem.uluscu@hotmail.com. ORCID: 0000-0001-5528-0159

gender in kinship names, titles and animal names. Opinions about the origins of the studied words and -if any- differences in reading about the words were also touched upon. It has been emphasized that Turkish has had a lexical gender category since the earliest known periods.

Keywords: gender, Old Turkic Inscriptions, lexical gender, kinship names, titles, animal names

GİRİŞ

Cinsiyet terimi, biyolojik olarak birbirinden farklı olan iki insan türünü ifade eder. Türkçeye 'cinsiyet' şeklinde tercüme edilen *sex* ve *gender* sözcükleri aslında birbirinden ayrı iki kavramdır. *Sex* 'üreme organları, kromozomlar, hormonlar gibi kadın ve erkeklerin farklı biyolojik ve fizyolojik özellikleri' anlamında biyolojik bir terimken *gender* ise 'kadın ve erkek gruplarının normları, rolleri ve ilişkileri gibi kadın ve erkeklerin sosyal olarak inşa edilmiş özelliklerini' ifade eder. 1968 yılında Robert Stoller'ın *Sex and Gender* adlı çalışmasının yayımlanmasından sonra *biyolojik cinsiyet* (*sex*) ile *toplumsal cinsiyet* (*gender*) kavramları birbirinden ayrılmıştır.

Cinsiyet kavramı dile de tezahür etmiştir. *Gender* terimi ilk kez 5. yüzyılda Yunan filozof Protagoras tarafından Yunancadaki isimleri *dişil* (feminine), *eril* (masculine) ve *canısız* (inanimate) şeklinde üçe ayırmak için kullanılmıştır (Aikhenvald 2004: 1031). Bu ayırım bugün hâlâ *dilbilgisel cinsiyet* kategorisi olan dillerde kullanılmaktadır.

Hellinger ve Bußmann dilde cinsiyet kategorisini "dilbilgisel (grammatical) cinsiyet", "sözlüksel (lexical) cinsiyet", "göndergesel (referential) cinsiyet" ve "toplumsal (social) cinsiyet" olmak üzere dört alt başlığa ayırmıştır (2001:6). Türkçede isimlerde cinsiyet bildiren tanımlık (artikel) ve zamirlerde cinsiyet ayrımı yoktur. Bu nedenle Türkçede dilbilgisel cinsiyetin olmadığı konusunda araştırmacılar görüş birliği yapmış durumdadır. Ancak Arapçadan +A (müdire, memure vb.), Slav dillerinden¹ +içe (kraliçe, patroniçe vb.), Batı dillerinden +es, +ör, +öz (prens-prenses, masör-masöz vb.) alıntılanan biçimbirimler Türkçede cinsiyet ayrımı yapmak için kullanılmaktadır.²

Ayrıca Türkçede dişilik bildiren eklerin olup olmadığı konusu da çeşitli araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. Kösearif, Türkçede dişiliği ifade etmek için isimlere +çA ve +m eklerinin getirildiğini ifade eder (1941: 11). Emre de aynı eklerin dişil cinsi belirttiğini düşünerek bu eklerle bir de Divânu Lugâti't-Türk'te geçen *kançık* 'dişi köpek' sözcüğündeki +çık ekini de dâhil eder (1943: 31-37). Çağatay, *han-ım*, *beg-üm* gibi erkekler için kullanılan sözlere iyelik eki gelmesiyle sözcüğün dişil anlama dönüşmesinin izaha muhtaç olduğunu söyler (1962: 14-15). Kononov, küçültme eklerinin feodal unvanlarda kadın cinsini gösteren sözcüklerde yapım eki olarak kullanıldığını iddia ederek bu ekleri +m, +A, +ç / +çu / +çA, +ç / +ş, +çık, +kAn olarak

¹ Lewis 1967: 25 ve Kornfilt 1997: 270 ekin Sırça ve Hırvatça dişilik bildiren ek olduğunu düşünürler.

² Alıntı sözcüklerdeki görünüm için bkz. Lewis 1967: 25, Kornfilt 1997: 270, Kerimoğlu vd. 2015: 150-151, Braun 2021: 201-202.

sıralar (1968: 84-86). Karaağaç ise G. Németh, A. Zajaczkowski, M. Räsänen, O. Pritsak, G. Doerfer, A. N. Kononov gibi Türkologlarca +çA, +çık, +kA, +kAn, +m eklerinin dişilik eki olarak adlandırılmasına karşı çıkmıştır (1989: 81-89).

Braun, Türkçede cinsiyet bildirme eki olmaya tek adayın *hocanım* örneğinde görülen +(a)nım son eki olduğunu söyler ve bunun aslında gerçek bir ek olmadığını, *hanım* sözcüğünün enklitik formu olduğunu belirtir (2000a: 50; 2021: 202). Kerimoğlu ve Doğan da Braun tarafından ileri sürülen +(a)nım ekini *dilbilgiselleşme* örneği olarak değerlendirirler (2015: 151).

TÜRKÇEDEKİ CİNSİYET KATEGORSİYLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Lakoff, 1975 yılında yayımlanan *Language and Women's Place* adlı eserinde kadın ve erkeklerin dil kullanımının yanında kadına ve erkeğe karşı kullanılan dilin farklılıklarını da ortaya koymuştur. Bu eserden sonra kadın ve erkeklerin dili kullanma biçimiyle ilgili pek çok çalışma yayımlanmıştır. Türkçede de kadın ve erkeklerin dil kullanımı (Ağaçasaban 1989; König 1992; Hayasi 1998; Büyükkantarcioglu 2002; Öztürk-Dağabakan 2012), cinsiyete göre küfür kullanımı (Özçalışkan 1994; Koçoğlu 1996), cinsiyet bağlamının atasözü ve deyimlerdeki etkisi (Alağözlü 2009; Özkan ve Gündoğdu 2011) araştırılmıştır. Selen ve Çolak ise toplumsal dil bilim üzerine yazdıkları eserlerinde cinsiyete göre dil kullanımı farklılıklarına değinmişlerdir (Selen 2001, Çolak 2019).

Bunun yanında Türkçenin tarihî ve çağdaş metinlerinde kadınla ilgili sözcükler üzerine de çalışmalar yapılmıştır (Çağatay 1962; Rásonyi 1963; Tülücü 1982; Zieme 1987; Zülfikar 1988; İnan 1998; Pilancı 2002; Karahan 2006; Bläsing 2011; Yazıcı-Ersoy 2012; Tokyürek 2013a; Berbercan 2017; Güner 2018). Ayrıca Bang (1925), Eski Türkçede kadın kavramını karşılamak için kullanılan *uzun tonluğ* ibaresi üzerine bir inceleme yapmış, Duman (1991) ise Türk kadınına verilen adları sınıflandırmıştır.

Türkçede dişilik ekinin olup olmadığıyla ilgili araştırmalar da yayımlanmıştır (Kösearif 1941; Kononov 1968; Karaağaç 1989).

Türkçedeki cinsiyet ifade etme biçimleriyle ilgili önemli çalışmalar ortaya koyulmuştur (Budda 1945; Yunc 1980; Güden 2006; Doğan 2011; Napolnova 2013; Çolak 2018). Kerimoğlu ve Doğan çalışmalarında Türkçedeki cinsiyet görünümüyle ilgili bir sınıflandırma denemesi yaparak Türkçedeki cinsiyet bildirme yollarını 'dilbilgisel cinsiyet', 'sözlüksel cinsiyet' ve 'çağrışımsal cinsiyet' olmak üzere üç başlık altında değerlendirmişlerdir (2015: 150). Friederike Braun ise Türkçedeki cinsiyet yapısıyla ilgili pek çok çalışma yapmış, dilbilgisel cinsiyete sahip olmayan Türkçede *gizli cinsiyet* (covert gender) olduğunu ileri sürmüştür (1997a, 1997b, 1998, 1999, 2000a, 2000b, 2001).

Bu çalışmada ise Eski Türk Yazıtlarındaki sözlüksel cinsiyet kategorisi akrabalık adları, unvan ve unvan niteleyicileri, hayvan adları bağlamında incelenecek ve sözcüklerin ifade ettikleri cinsiyet üzerinde durulacaktır.

1. DOĞRUDAN CİNSİYET AYRIMI BİLDİRMEK İÇİN KULLANILAN SÖZCÜKLER

1.1. Dişilik Bildiren Sözcükler

1.1.1. kız 'kız, evlenmemiş kadın' (E 3/6; E48/10; E 59/7; E 98/5; KT D 7, 21; BK D 7, 20; BK K 9, 10; T 48; ŞU B 4, 5; S 6, 7)

Clauson, sözcüğün temel anlamının 'kız, evlenmemiş kadın' olduğunu, daha sonraları sözcüğün anlamca daralmış şekli olan 'kız evlat, dişi köle' şekillerinin daha sık kullanılmaya başlandığını belirtir (EDPT 679b). Sözcük, Eski Türk Yazıtlarında hem doğrudan cinsiyet belirten bir sözcük olarak 'kız, evlenmemiş kadın' anlamında hem de akrabalık ilişkisi bildiren bir sözcük olarak 'kız evlat' anlamında kullanılmıştır.

Ayrıca krş. DTS 449b; VEWT 269a; Çağatay 1962: 36; TKBS 522a.

1.2. Erillik Bildiren Sözcükler

1.2.1. er 'erkek' (E 10/2; E 42/7; E 45/9)

Clauson sözcüğü 'insan, kişi' olarak adlandırmış, sözcüğün aslen yalnızca 'erkek kişi' anlamında kullanıldığını sonradan '(dişinin karşıtı) erkek; savaşçı; koca' anlamları kazandığını belirtmiştir (EDPT 192a). Sözcük, Eski Türk Yazıtlarında doğrudan cinsiyet bildirmek için 'dişinin karşıtı, erkek' anlamının yanında "yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem" anlamlarında da kullanılmıştır (Şirin 2016: 727). Sözcük hem tarihî hem de çağdaş Türk dillerinde kullanılmaya devam etmiştir.

Ayrıca krş. VEWT 46a; DTS 175b; Gabain 1950: 298; Song-Li 1992: 228-230.

1.2.2. eren 'erkekler' (E 26/3; E 29/4; KT K 9; BK G 11; O 5)

Clauson sözcüğün aslen *er* sözcüğünün çokluk biçimi olduğunu; ancak *oglan* sözcüğünde olduğu gibi sözcüğün çokluk niteliğinin unutulduğunu belirtir (EDPT 232b). Sözcük, Eski Türk Yazıtlarında 'erkekler' ve 'askerler' anlamlarında geçmektedir. E 29/4'te r^2 (r) ve n^2 (n) imleriyle geçen kelime Aydın tarafından *eren* şeklinde okunmuş ve kişi adı olarak adlandırılmıştır (2015: 85).

Ayrıca krş. DTS 176a; Gabain 298b; Song-Li 1992: 230-231.

1.2.3. urı 'erkek' (E 53/3; E 59/7)

Urı sözcüğü Eski Türk Yazıtlarında müstakil olarak ya da *ogul* sözcüğüyle beraber 'erkek evlat' anlamında kullanılmaktadır. Yenisey Yazıtlarından E 55/3 ve E 59/7'de ise doğrudan cinsiyet ayrımı belirtmek için 'erkek' anlamında geçmektedir.

2. AKRABALIK İLİŞKİSİ BİLDİREN SÖZCÜKLER

2.1. Kan Bağı Yoluyla Akrabalık Bildiren Sözcükler

2.1.1. Kan Bağı Yoluyla Akrabalık Bildiren Kadınlı İlgili Sözcükler

2.1.1.1. ana 'anne' (A 46)

Clauson *ana* 'anne' sözcüğünün ilk defa Eski Uygur Türkçesinde geçtiğini belirtir (EDPT 169b). Doerfer de eski Türk yazıtlarındaki *kaŋ* 'baba' ve *ög* 'anne' sözcüklerinin yerine sonraki dönemlerde çocuk dilindeki *ata* ve *ana* sözcüklerinin kullanıldığını düşünür (TMEN II 131). Ancak Dağlık Altay Yazıtlarından Kalbak-Taş A/46'da *ana* sözcüğü 'anne' anlamında geçmektedir (Kızlasov 2002: 132).

2.1.1.2. ege 'anne' (E 41/6)

E 41 Hemçik-Çırgakı Yazıtının 6. satırı farklı araştırmacılar tarafından farklı okunmuştur.³ Sertkaya sözcüğü *ege-ç-i-m* şeklinde okuyarak '(sevgili) anneciğim' şeklinde anlamlandırır ve -ç ekinin sevimlilik fonksiyonunda olduğunu belirtir (2010: 224). Aydın da *ege* olarak okuduğu kelimeyi emin olmamakla birlikte 'anne' olarak anlamlandırır (2015: 104).

2.1.1.3. eke 'abla' (E 51/3; KT K 9)

Clauson, sözcüğü 'birinin kendisinden yaşça büyük ve babasından yaşça küçük yakın kadın akrabası', 'yaşça küçük hala', 'abla' şekillerinde anlamlandırmış ve sözcüğün sonraları sadece 'abla' anlamında kullanıldığını dikkat çekmiştir (EDPT 100b). Räsänen de sözcüğü 'yaşça büyük kadın akraba; teyze; abla' şekillerinde anlamlandırarak Türkçe *eke* ~ Moğolca *eke* 'anne', *egeçi* 'abla' denkliliğini verir (VEWT 38a). Doerfer sözcüğün iki ayrı anlamı olduğunu belirterek ilk anlamının Eski Türk Yazıtlarında da görülen 'kadın akraba; abla' anlamı olduğunu söyler. İkinci anlamının ise Çağatayca, Kırgızca ve Özbekçede görülen 'ağabey; baba' anlamları olduğunu belirtir (TMEN II 91). Clauson, Çağatayca sözlüklerden Senglah'ta geçen *eke* 'baba; amca; ağabey' kelimesinin *aga* 'ağabey' kelimesinden gelmiş olabileceğini vurgular (EDPT 100b). Sözcük Derleme Sözlüğünde ise herhangi bir cinsiyet ifade etmeksizin 'büyük, yetişkin, yaşlı, kart, olgun (insan ve hayvan)' anlamlarında geçmektedir (DS V 1691).

Sözcük Orhon Yazıtlarında bir kez *eke* 'abla' şeklinde geçer. Sözcüğün Yenisey Yazıtlarından E 51'in 3. satırındaki okunuşu ise tartışmalıdır. Aydın tarafından *yēti ēç[i] ekem e esiz e ešim e esiz e* şeklinde okunan satır 'yedi ağabeyim (ve) kız kardeşime (doymadım), ne yazık! Eşimden (dostumdan) (ayrıldım), ne yazık!' şeklinde anlamlandırılmıştır (Aydın 2015: 124).

³ Bu yazıtla ilgili yapılan yayımlar için bkz. Sertkaya 2010: 218.

Ayrıca krş. KWb. 118a; OPIT I 676b; EDAL 499; Song-Li 1999: 172.

2.1.1.4. kız 'kız çocuğu' (BK K 9; BK K 10; S 6, 7; ŞU B 4)

Eski Türk Yazıtlarında *kız* sözcüğü hem doğrudan cinsiyet belirten bir sözcük olarak 'kız, evlenmemiş kadın' anlamında hem de akrabalık ilişkisi bildiren bir sözcük olarak 'kız evlat' anlamında kullanılmıştır. Clauson, sözcüğün temel anlamının 'kız, evlenmemiş kadın' olduğunu, daha sonraları sözcüğün anlamca daralmış şekli olan 'kız evlat; dişi köle' şekillerinin daha sık kullanılmaya başlandığını belirtir (EDPT 679b). Sözcüğün DLT'de 'kız, kız çocuk' anlamlarının yanında 'cariye' ve 'pahalı nesne' anlamları da vardır (Dankoff vd. 1985: 139). *Kız* sözcüğü bugün bütün Türk dillerinde çeşitli ses değişimleriyle yaşamaktadır.

Ayrıca krş. VEWT 269a; ESTJa VI 191; Song-Li 1999: 203.

2.1.1.5. ög 'anne' (E 3/6; E 13/1; E 28/1; E 29/1; E 59/9; KT D 1, 25, 26, 31; KT K 9; BK D 20, 21)

Sözcük, Orhon ve Uygur Türkçesinde *ög* 'anne' şeklinde kullanılmıştır. Daha sonra yerini *ana* kelimesine bırakmıştır (EDPT 99a). Kelimenin 'annesiz' anlamındaki *-sXz* eki almış şekli çeşitli ses değişimleriyle çağdaş Türk dillerinde yaşamaktadır.⁴ *Ök* sözcüğü 'anne' manasında ağızlarda yaşamaktadır (DS IX 3324b).

Ayrıca krş. DTS 378b.

2.1.1.6. siñil 'kız kardeş' (KT D 2; BK D 17)

Clauson, *siñil* sözcüğünün *eke* 'abla' sözcüğünün zıttı olduğunu söyler ve sözcüğü 'küçük kız kardeş' olarak anlamlandırır (EDPT 839a). Tenişev, sözcüğün **siñ-* 'gizlenmek, saklanmak' fiilinden yapılmış bir isim olabileceğini düşünür (2001: 311). Róna-Tas ve Berta ise bu görüşü akraba ismi terminolojisinde bu ekle biten başka isim bulunmadığı gerekçesiyle reddederek *-(X)l* ekinin sıfat ve zarf yapan bir ek olduğunu belirtirler (TLH II 751).

Orhon Yazıtlarında iki defa tanıklanan *siñil* 'kız kardeş' sözcüğü DLT'de 'erkeğin kız kardeşi; baldız' anlamlarıyla geçer (Dankoff vd. 1985: 162). Sözcük, çağdaş Türk dillerinde de çeşitli ses değişimleriyle yaşamaktadır.⁵

Ayrıca krş. EDAL 1224.

2.1.2. Kan Bağı Yoluyla Akrabalık Bildiren Erkeklerle İlgili Sözcükler

2.1.2.1. ata 'baba' (E 32/14; E 104/8; E 152/2; O 11, 12)

Clauson sözcüğün ilk kez Budist Uygur metinlerinde *kañ* sözcüğünün yerine kullanılmaya başlandığını belirtir (EDPT 40b). Song-Li de sözcüğün ilk kez Eski

⁴ *Öksüz* sözcüğünün çağdaş Türk dillerindeki şekilleri için bkz. Song-Li 1999: 128.

⁵ *Siñil* sözcüğünün çağdaş Türk dillerindeki şekilleri için bkz. Song-Li 1999: 175.

Uygurcada kullanılmaya başlandığını söyler (1999: 109). Ancak sözcük Yenisey Yazıtlarında ve Ongin Yazıtında *ata* 'baba' şeklinde geçmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde hem 'baba' anlamında hem de 'kişinin geçmişte yaşamış büyükleri, cet' anlamında yaşamaktadır.

Ayrıca krş. VEWT 31a; DTS 65b; ESTJa I 200.

2.1.2.2. çıkan 'teyze oğlu' (KT K 13)

Clauson sözcüğü 'teyze oğlu' olarak anlamlandırmıştır (EDPT 409b). Sözcük Orhon Yazıtlarından Köl Tegin Yazıtında aynı anlamda geçmektedir. DLT'de de geçen sözcük (Dankoff vd. 1985: 93) çağdaş Türk dillerinde de çeşitli ses değişimleriyle yaşamaktadır.⁶

Ayrıca krş. VEWT 108a.

2.1.2.3. *êçi* 'ağabey; amca' (E 6/2; E 17/2; E 18/2; E 22/4; E 28/3; E 28/9; E 32/2; E 32/17; E 51/1; E 51/3; E 52/1; E 59/8; E 110/4; KT D 5, 6, 16, 17, 26, 31; KT K 3, 9; BK D 5, 6, 14, 15, 18, 20, 22, 25; O 4; Ta. K 5)

Grønbech, *êçi* sözcüğünün Eski Türkçede sıklıkla *ini* 'küçük erkek kardeş' sözcüğünün zıttı olarak 'büyük erkek kardeş' anlamında kullanıldığını; ancak Orhon Yazıtlarında Bilge Kağan ve Köl Tegin'in Kapgan Kağan'dan *êçim kağan* şeklinde bahsetmelerinden hareketle sözcüğün 'amca' anlamına da geldiğinin anlaşıldığını ifade eder (1953: 125). Clauson ise sözcüğü 'bir kişinin kendisinden daha büyük, babasından daha küçük yakın erkek akrabası' olarak anlamlandırmıştır (EDPT 20a). Sözcük Anadolu ağızlarında *ece*, *ecem*, *eci*, *eçe*, *eçi*, *ede*, *eke* şekillerinde ve 'büyük erkek kardeş; baba; dede; elinden iş gelir büyük adam' anlamlarında yaşamaktadır (DS V 1663).

Ayrıca krş. VEWT 35a; DTS 162b; TMEN II 15.

2.1.2.4. *ini* 'erkek kardeş' (E 18/2; E 28/8; E 28/9; E 32/17; E 28/3; E 30/2; KT D 4, 5, 6, 7, 26, 27, 30; KT K 10; KT B; BK D 5, 6, 7, 18, 21, 22, 33, 40; O 4, 11; KÇ 24, S 6)

Clauson, sözcüğü 'küçük erkek kardeş' şeklinde anlamlandırmıştır (EDPT 170a). Sevortyan, sözcüğün **en-* **in-* 'mahsul vermek, ürün vermek' fiilinden türemiş olabileceğini düşünür (ESTJa I 362). Sözcük ayrıca Orhon Yazıtlarında *iniygün* 'erkek kardeşler' (KT G 1, 2; KT K 11; BK K 1) şeklinde topluluk eki almış şekilde de görülür.⁷

Yenisey Yazıtlarından Altın Köl I (E 28) Yazıtının 8. satırında *öglñ* imleriyle yazılmış olan kelime Tekin (1997: 211) ve Aydın (2015: 79) tarafından *iniligü* şeklinde

⁶ Çıkan sözcüğünün çağdaş Türk dillerindeki şekilleri için bkz. Song-Li 1999: 183.

⁷ Talat Tekin bu eki *+gUn* şeklinde gösterir (2003: 101). Marcel Erdal ise eki *+ AgUn* şeklinde gösterir (1991: 97). Sertkaya, sözcüğün *iniy* sözcüğünün sonundaki *+y* ünsüzün isimden isim yapan ek olduğunu ve 'küçültme, derecelendirme' fonksiyonunda olduğunu ifade eder (2008: 152).

okunarak 'erkek kardeş(ler)' olarak anlamlandırılmıştır. Tekin (1997: 224) ve Erdal (2004: 379) +IXgU ekinin topluluk eki olarak göstermişlerdir.

Ayrıca krş. DTS 210b; VEWT 172b; TMEN II 226; Song-Li 1999: 154.

2.1.2.5. kañ 'baba' (E 10/6; E 13/4; E 59/3; E 62; E 100/3; Adrianov/1; O 5, 8, O 11; BK G10, 11, 13, 14, 15; KT D 11, 12, 14, 16, 25, 30; BK K 8; BK D 1, 6, 10, 11, 12, 13, 18, 20, 21; BK B 6; KT D 5, 26)

Clauson sözcüğü 'baba' olarak anlamlandırır ve bu anlamda kullanılan Türkçe sözcükler arasında en eskisi olduğunu belirtir (EDPT 630b). Erdal sözcüğün *ka* 'aile' kökünden türemiş olabileceğini düşünür (1991: 161). Eski Türk Yazıtlarında *ata* sözcüğü ile birlikte 'baba' anlamında kullanılan sözcüklerden biridir.

Ayrıca krş. VEWT 232a; DTS 419b; Song-Li 1999: 115.

2.1.2.6. urı 'erkek çocuk' (S 6; E 2/1; E 13/2; E 26/2; E 26/3; E 26/13; E 38/3; E 48/6; E 48/9; E 88/3; E 126; KT D 7; KT D 24; BK D 7, 20; ŞU B 3)

Clauson, sözcüğü 'erkek evlat, oğul' olarak anlamlandırarak sözcüğün *ogul* sözcüğünün aksine sadece *erkek evlat* için kullanıldığını belirtir (EDPT 197a). Róna-Tas ve Berta ise *urı* kelimesinin bilinmeyen bir **ur-* kökünden gelmiş olabileceğini ifade ederler. Bu kökün *ur-* 'vurmak' köküyle aynı olabileceği üzerinde de dururlar (TLH II 969). Sözcük, DLT'de de *urı* 'erkek evlat' anlamında geçmektedir (Dankoff vd. 1985: 55).

Sözcük Suci Yazıtında ve Yenisey Yazıtlarından Çaa-Höl I (E 13) Yazıtı *urı* 'erkek evlat' şeklinde müstakil olarak geçerken bu yazıtlar haricinde *urı ogul* 'erkek evlat' şeklinde *ogul* kelimesiyle birlikte çocuğun cinsiyetini belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

Ayrıca krş. ESTJa I 604; EDAL 1039.

2.2. Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Sözcükler

2.2.1. Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Kadımla İlgili Sözcükler

2.2.1.1. ewçi 'eş, karı, zevce' (E 42/8; E 66/1)

Sözcük, Yenisey Yazıtlarında iki defa tanıklanmıştır. Clauson, sözcüğün kökünün *e:v* olduğunu belirtir ve genellikle 'eş, kadın' anlamlarında kullanıldığını söyler (EDPT 6a). Çağatay da sözcüğün *ev* ve *eb* 'oturulan ev, mesken' kelimesinden geldiğini söyleyerek eski eser ve yazmalarda *ebci*, *evci*, *epçi* 'kadın' gibi şekillerde geçtiğini ifade eder (1963: 22).

Ayrıca krş. DTS 162a; VEWT 46a; Song-Li 1992: 240-241; Tokyürek 2013a: 126.

2.2.1.2. kelin 'gelin' (E 3/6)

Sözcük, Yenisey Yazıtlarında bir kez tanıklanmıştır. Clauson, sözcüğün *kel-* '(aileye) gelen kişi' fiilinden türediğini belirterek sözcüğü 'birinin erkek kardeşinin ya da oğlunun karısı' şeklinde anlamlandırmıştır (EDPT 719a). Radloff da sözcüğün *kel-* fiiline *-n* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtir (OPIT II 1117). Radloff ayrıca Tatarcanın ağızlarında görülen *keleş* 'gelin, evlenmiş kadın' sözcüğünün de *kelin* sözcüğünün kökü olan *kel-* fiilinden geldiğini savunur (OPIT II 1114).

Ayrıca krş. VEWT 250a; DTS 296b; ESTJa III 17; TLH I 521; Gabain 313b; Song-Li 1999: 313; Şirin 2016: 356.

2.2.1.3. keliñün 'gelinler' (KT K / 9)

Bu sözcük *kelin* 'gelin' sözcüğüne topluluk eki getirilmesiyle oluşmuştur ve 'gelinler' anlamında Köl Tegin Yazıtında geçmektedir.

2.2.1.4. kisi 'eş, zevce' (E 18/3; E 61/2; KÇ 5, 13, 22)

Sözcük, Yenisey Yazıtlarında ve Küli Çor Yazıtında *kisi* 'eş, zevce' şeklinde geçmektedir ve dişil anlam bildirmektedir. Sözcük *kisi isik* şeklinde *s²* imi ile yazılmıştır. Clauson, *kisi* ve *kişi* sözcüklerini iki ayrı başlık altında incelemiş; ancak *kisi* sözcüğünün sonraki dönemlerde *kişi* hâline geldiğine dair güçlü kanıtların olduğunu belirtir (EDPT 749a). Sevortyan da Köktürk ve Uygur dönemi eserlerinde geçen *kisi* 'eş, zevce' sözcüğüyle *kişi* 'insan' sözcüğünün aynı olduğunu savunur (ESTJa V 78). Sözcük, DLT'de *kis* 'eş, zevce' ve *kişi* 'insan; zevce' şekillerinde geçer (Dankoff vd. 1985: 107). KB'de de *kisi* 'eş, zevce' biçiminde geçer. Tokyürek ise *kişi* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kunçuy* kelimesiyle aynı anlamı ifade ettiğini belirtir (2013a: 125). Sözcük, Karahanlı Türkçesi döneminden sonra *kişi* sözcüğüyle karışarak yok olmuştur.

Ayrıca krş. Bang 1925: 245; VEWT 272b; DTS 310b; KWb 231a; Zieme 1987:306.

2.2.1.5. koduz 'dul kadın' (T; ŞU)

Clauson, sözcüğü 'kocasını öldüğü ya da kocasından boşandığı için yalnız kadın' şeklinde anlamlandırır (EDPT 608a). Tekin sözcüğü 'kadın, dul, kocasız kadın' olarak anlamlandırırken (1998: 105), Aydın ise anlamı '(dul?) kadın' şeklinde vererek *dul* anlamına şüpheyle yaklaşmıştır (2012: 170). Sözcük DLT'de de 'dul kadın' anlamında geçmektedir (Dankoff vd. 1985: 141). Tokyürek de sözcüğün savaş sırasında eşleri ölen kadınları ifade ettiği ihtimali üzerinde durur (2013a: 126).

2.2.1.6. kunçuy 'eş, zevce' (E 1/1; E 3/1; E 6/4; E 8/2; E 10/1; E 11/2; E 13/2; E 14/2; E 16/1; E 22/1; E 25/1; E 27/2; E 29/5; E 45/6; E 46/1; E 48/7; E 55/2; E 59/2; E 68/29; E 70/2; E 73/4; E 108/1; E 120/1; E 147/2)

Clauson, sözcüğün Çince *kung chu* 'hükümdarın kızı' sözcüğünden alıntı olduğunu belirtir (EDPT 635a). Ölmez de sözcüğün kökenini Çince *gong zhu* olarak gösterir (1999: 59).⁸ Sözcük, Yenisey Yazıtlarında 'eş, zevce' anlamında geçerken Köktürk Kağanlığı yazıtlarında 'prenses' anlamında bir unvan olarak geçer. Aydın, bu durumu anlam kötüleşmesi olarak adlandırır ve bölge halkının eşlerine duyduğu saygıyla açıklar (2015: 36). Tokyürek ise sözcüğün belki de Yenisey Yazıtlarında 'eş, zevce' anlamında kullanılmadığını, erkeğin eşine 'prensesim' diye seslendiği bir hitap şekli olabileceği ihtimali üzerinde durur (2013a: 123).

Ayrıca krş. Bang 1925: 247; Şirin 2011; Yıldırım 2020: 1774.

2.2.1.7. **tul** 'dul kadın' (E 45/9)

Sözcük, Yenisey Yazıtlarında *tul* şeklinde ve 'dul kadın' anlamında geçmektedir. *kuyda kunçuyum tul yita* ibaresinden dul kalan kişinin kadın olduğu anlaşılmaktadır. Sözcük sonraki dönemlerde 'dul erkek' anlamında da kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde ise herhangi bir cinsiyet ifade etmeksizin 'eşinden boşanmış veya eşi ölmüş erkek veya kadın' anlamında kullanılmaktadır.

Ayrıca krş. EDPT 490a; VEWT 497b; ESTJa III 292.

2.2.1.8. **yutuz** 'eş, zevce' (E 43/1; BK D 24, 28; BK G 3, 4)

Sözcük hem Orhon Yazıtlarında hem de Yenisey Yazıtlarında 'eş, zevce' anlamında geçmektedir. Bang sözcüğün Türkçe olması durumunda *yut-* 'yutmak' fiilinden *-z* ekiyle türemiş olması gerektiğini söyler ancak sözcüğün nasıl anlamlandırılması gerektiğini bilmediğini belirtir (1925: 245). Clauson, sözcüğü 'cariye' şeklinde anlamlandırmanın yanlış olduğunu belirtir ve sözcüğün 'eş, zevce' anlamında olduğunu ifade eder (EDPT 894b). Tokyürek, Eski Uygurcadaki *yutuzun yapşınmamak* 'kadına bağlanmamak' ifadesinden hareketle sözcüğün Eski Uygurcada genel bir anlam taşıdığını ve kadın anlamında kullanıldığını vurgular (2013a: 126).

Ayrıca krş. Çağatay 1962: 19; Song-Li 1999: 254.

2.2.2. Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Erkeklerle İlgili Sözcükler

2.2.2.1. **kadın** 'kayınpeder' (E 17/2)

Clauson, sözcüğü 'kayınpeder' olarak anlamlandırmıştır (EDPT 602a). Şirin de sözcüğe aynı anlamı vermiştir (2016: 356). Aydın ise sözcüğü 'kayınbirader' olarak anlamlandırmıştır (2015: 66). *Kadın* kelimesinin geçtiği satırda *yurç* 'kayınbirader' kelimesi de geçmektedir. Aynı anlamdaki iki sözcüğün aynı satırda kullanılması mantıksız olacağı için sözcük 'kayınpeder' anlamında kullanılmış olmalıdır. Sözcük günümüzde de genellikle tek başına kullanılmaz. *Kayınbirader*, *kayınpeder*, *kayınvalide*

⁹ Diğer etimolojiler için bkz. VEWT 301a, TMEN II 561, Chongor 1952:99, Bazin 1995: 40

şekillerinde birleşik olarak kullanılmaktadır. *Kayın* kelimesinin evlilik bağıyla ilişkisi açıktır.

Ayrıca krş. Song-Li 1999: 65; Yıldırım 2020: 1776.

2.2.2.2. küdegü 'damat, güvey' (E 3/6)

Clauson, sözcüğün *küde- fiilinden türediğini söyleyerek sözcüğü 'damat, kız evladın kocası' şeklinde anlamlandırır (EDPT 703a). Dankoff ve Kelly de Clauson'la aynı görüşü paylaşarak sözcüğün kökü olarak *küde- 'evlenmek' fiilini gösterirler (Dankoff vd.1985: 113). Sevortyan, sözcüğün *küde+e- şeklinde bir isim köküne geri gittiğini söyler (ESTJa III 44). Sözcük, Yenisey Yazıtlarında *küdegü* şeklinde ve 'damat, güvey' anlamında geçmektedir.

Ayrıca krş. TLH I 358; Song-Li 1999: 307.

2.2.2.3. yurç 'kayınbirader' (E 17/2; KT D 32)

Clauson, sözcüğü 'erkek kardeşin eşi' olarak anlamlandırmıştır. *Yurç* sözcüğü 'kayınbirader' anlamında hem Yenisey Yazıtlarında hem de Orhon Yazıtlarında tanıklanmaktadır. Sözcük, çeşitli ses değişimleriyle pek çok çağdaş Türk dilinde yaşamaktadır.

Ayrıca krş. DTS 282a; Song-Li 1999: 285.

3. UNVAN VE UNVAN NİTELEYİCİLERİ

3.1. Dişilik Bildiren Unvan ve Unvan Niteleyicileri

3.1.1. elbilge 'kağan eşlerinin unvanlarının niteleyicisi' (Ta. G 6; Ta. B 1; KT D 11; BK D 10)

Yazıtlarda *katun* ve *kunçuy* unvanlarının niteleyicisi olarak *elbilge katun* ve *elbilge kunçuy* şeklinde kağan eşlerinin unvan niteleyicisi olarak kullanılmıştır.

3.1.2. katun 'kağan eşlerinin unvanı' (KT D 11, 25; KT D 31; KT K 9; T 31; BK D 10, 21; ŞU K 10; ŞU B 8; Ta. G 6)

Clauson, Räsänen, Rasonyi, Gabain gibi araştırmacılar sözcüğün kökenini Soğdça olarak göstermişlerdir (EDPT 602b, VEWT 157a, Rasonyi 1963: 77, Gabain 198: 273). Kağan eşlerinin unvanı olan *katun*, Yenisey Yazıtlarında ise bir nehir adı olarak geçer. Aydın, Eski Türklerin nehirlere saygı duymaları sonucunda güney Yenisey bölgesinin önemli nehirlerinden biri olan *Katun* nehrinin adının Yenisey Yazıtlarında beş farklı satırda geçtiğini belirtmiştir (2011b: 255).

3.1.3. kunçuy 'prenses, kağanın kızı ve kız kardeşlerine verilen unvan' (KT K 9; KT D 20; BK G 3; BK D 17; KB 1, 2; HT 1, 2)

Türk Kağanlık Yazıtlarında *kunçuy*, *katun* unvanından sonra kadınlara verilen en yüksek rütbeli unvandır. Sözcük DLT'de 'Hatundan bir derece aşağıda bulunan kadın, bilge, prenses' şeklinde tanımlanmıştır (DLT III 340). Türk Kağanlık Yazıtlarında 'prensese, kağanın kızı ve kız kardeşlerine verilen unvan' şeklinde kullanılan sözcük, Yenisey Yazıtlarında ise 'eş, zevce' anlamında geçmektedir. Şirin, *kunçuy* sözcüğünün egemen ve örgütlü bir devletin soylu kadınına unvan olan bir ögenin, aynı soydan olmalarına, aynı devlet çatısı altında yaşamalarına rağmen, uç/sınır bölgelerde konumlanan boylarda -belki de mevcut yönetime tepki olarak- sıradanlaşmış bir anlamla kullanılmış olabileceğini ifade eder (2011: 285). Tokyürek ise Yenisey Yazıtlarında sıklıkla geçen *kuyda kunçuyum* kalıp ifadesinden hareketle belki de sözcüğün 'eş zevce' anlamında değil de 'prensese' şeklinde bir sevgi ifadesi olabileceğini düşünür (2013a: 123).

3.2. Erillik Bildiren Unvan ve Unvan Niteleyicileri

3.2.1. *apa* 'tarkan unvanının niteleyicisi' (KT B; BK G 13, 15; T 34; KÇ 1)

Doerfer sözcüğün Eski Türkçede eril bir anlam ifade ettiğini belirtir (TMEN II 3). Sözcük, Yenisey Yazıtlarında kişi adı olarak ve '*ata, ecdad*' anlamında kullanılmıştır. KT, BK, O ve Ta.'da da 'ata' anlamında kullanımlar görülmektedir. Bunun haricinde *tarkan* unvanının niteleyicisi olarak kullanılmıştır.

Ayrıca krş. EDPT 5a; Donuk 1988: 2; Aydın 2011a: 11.

3.2.2. *beg* 'bey, bir unvan' (E 1/2; E 10/6; E 17/3; E 22/2; E 24/5; E 24/6; E 28/6; E 30/5; E 32/2; E 32/9; E 32/11; E 37/3; E 48/2; E 48/7; E 48/8; E 53/1; E 59/3; E 88/3; E 92/1; E 96/3; E 98/1; E 98/3; E 98/4; E 149/1; KT G 1, 2, 10, 11; BK K 4, 8, 12, 13, 14; KT D 3, 6, 7, 18, 19, 20, 22, 34; BK D 1, 2, 6, 7, 16, 17, 18, 33; KT K 11; BK G 13, 15; T 36, 37, 42, 43; O 7; KÇ 6; Tes G 1; ŞU D 10; ŞU G 8; Ta. B 6, 7)

Clauson sözcüğün Çince *po* 'yüz adamın başı' sözcüğünden alıntı olduğunu düşünür (EDPT 322b). Doerfer ise *beg* sözcüğünün Eski Farsça *baga-* fiiliyle ve Moğolca *beki* sözcüğüyle ilişkilendirilmesini eleştirmiştir (TMEN II 403-405).

Eski Türk devlet teşkilatlarında *beg* boyların başında bulunan reislerin aldıkları unvandır (Donuk 1988: 6). *Begler*, *kağanın* yardımcısı konumundadır.

Ayrıca krş.; VEWT 67b; DTS 91b; Ramstedt 1939: 67.

3.2.3. *begrek* 'askerî yetkileri *beg*den daha yüksek olan bey' (E 5/3; E 98/1)

Yenisey Yazıtlarından E 5 ve E 98'te tanıklanan kelime E 48/2'de *begrek el mançu* şeklinde kişi adı olarak geçmektedir. Sözcük, *beg* sözcüğüne *+rak* karşılaştırma eki eklenmesiyle oluşmuştur.

Ayrıca krş. TMEN III 35; VEWT 101b; Donuk 1988: 92.

3.2.4. çigşi 'bir unvan' (E 13/4; E 13/5; E 19/1; E 24/5; E 70/1; E 113; Ta. K 1)

Clauson, sözcüğün Çince *tz'ü shih* sözcüğünden alıntı olduğunu belirtir (EDPT 417a). Yenisey Yazıtlarında ve Taryat Yazıtı'nda kişi adında kullanılmıştır. *Kaŋ* ve *beg* gibi erkekler için kullanılan unvanlarla beraber kullanılmasından *çigşi*'nin de erillik bildiren bir unvan olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca krş. Ramstedt 1939: 75; Aydın 2011a: 14.

3.2.5. çor 'yüksek bir unvan' (E 7/1; E 14/1; E 18/1; E 32/8; E 35/2; E 43/3; E 80; E 118/1; E 137; E 147/3; E 152/2; E 153/2; KT D 32; KT K 13; BK G 13; O 4; KÇ 2, 3, 6, 8, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 26, 30)

Clauson, sözcüğün Çin kaynaklarında Türk kaynaklarına göre daha çok geçtiğini ve Çince *cho* şeklinde temsil edildiğini belirtir (EDPT 427b). Ramstedt, sözcüğün önceleri kişi adı olarak kullanıldığını daha sonraları *Kül-çor*, *Sabra-tamgan-çor*, *Küllüg-çor* örneklerinde olduğu gibi isme eklenmiş unvan olarak kullanılmaya başlandığını belirtir ve sözcüğün *çor* mu yoksa *çur* mu okunması gerektiğinin belirsiz olduğunu ifade eder (1939: 77). Şirin de sözcüğü '*kagandan aşağı, begden yukarı* derecede bir unvan' olarak anlamlandırır (2016: 363). Sözcük Eski Türk Yazıtlarında hem müstakil bir unvan olarak hem de kişi adlarının içinde kullanılmıştır.

Ayrıca krş. Donuk 1988: 13; Ölmez 1997: 183; Aydın 2011a: 14.

3.2.6. işwara 'yüksek bir unvan' (E 32/2; E 118/2; KT D 33; O 4, KÇ 2, 8, 14, 19, 22, 24)

Clauson, sözcüğün kökeninin Sanskritçe olduğunu söyler (EDPT 257a). Ölmez de sözcüğün kökenini Sanskritçe *ıśvara* olarak gösterir (1997: 184). Aydın ise Donuk'un sözcüğün Türkçe kökenli olduğu iddiasını ve sözcüğü *çapar* ile ilişkilendirmeye çalışmasını eleştirerek *çap-* fiili ve *çapar* adı ile *ışbara* veya *ışvara* sözcüğü arasında ilişki kurulmasının dil bilimsel olarak mümkün olmadığını savunur (2011a: 15). Sözcük KÇ'de Küli Çor'un unvanı olarak geçmektedir. Ongin Yazıtında *el etmiş yawgu oğlu işwara tamgan çor yawgu inisi bilge işwara tamgan tarkan aymağlıg* 'El Etmiş Yavgu oğlu İşwara Tamgan Çor Yavgu'nun erkek kardeşi Bilge İşwara Tamgan Tarkan denilen [kişiyim]⁹ ifadesi bulunmaktadır. *Yawgu* unvanı hükümdar soyundan gelen erkeklere verilen bir unvandır. Bu ifadeden hareketle *ışwara* unvanının *yawgudan* daha düşük bir unvan olmakla beraber soylu erkeklere verilen bir unvan olduğunu da söylemek mümkündür.

3.2.7. kagan 'kağan' (KT G 3; KT G 8, 9, 11, 12; BK K 2, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14; KT D 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38; BK D 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 27, 28, 35, 36, 39, 41; KT K 3, 12, 13; BK G 9, 10, 13, 15; BK GB, BK B 6, 7; T 5, 6, 9, 10, 12, 15, 18, 19, 20, 21, 24, 25,

⁹ Okunuş ve anlamlandırma Aydın 2012: 130'dan alınmıştır.

26, 28, 29, 30, 33; O 1, 12, KÇ 24, Tes B 5, Tes K 1, Tes K 5, Tes D 1, 2, 5; Tes G 1, ŞU K 1, ŞU B 3, Ta. G 5, 6; Ta. B 5)

Eski Türk devlet teşkilatındaki en yüksek unvandır. Ramstedt, *kaganı* 'imparator, büyük han' olarak anlamlandırırken *kanı* ise 'prens, emir' şeklinde anlamlandırmıştır (1939: 61-62). Doerfer de *kaganı* 'imparator, büyük han' *kanı* ise 'han olarak anlamlandırmıştır (TMEN III 141). Hem Ramstedt'in hem de Doerfer'in *kagan* unvanını *kan* unvanından daha üst bir rütbe olarak gördüğü açıktır. Clauson ise iki sözcüğün hemen hemen aynı anlamlarda olduğunu; ancak iki sözcük arasındaki ilişkinin belirsiz olduğunu belirtir (EDPT 611a). Vovin *kagan* sözcüğünün Ruan-ruanlardan alıntı olduğunu ifade eder (2007: 184). Orhon Yazıtlarından Bilge Kagan ve Köl Tegin Yazıtlarında *kan* yerine sadece *kagan* sözcüğü geçerken Tonyukuk Yazıtında hem *kan* hem *kagan* geçmektedir.

Ayrıca krş. VEWT 219b; DTS 405a.

3.2.8. kan 'kağan' (E 3/6; E 5/2; E 10/4; E 10/5; E 11/9; E 13/4; E 24/2; E 24/7; E 25/6; E 29/7; E 30/4; E 32/10; E 32/17; E 37/1; E 38/2; E 42/7; E 48/2; E 52/1; E 53/3; E 59/6; E 61/1; E 108/1; E 147/4; E 149/4; T 2, 3, 28, 33; O 1; Tes B 4, 5, 6; S 6; ŞU K 7, 9; ŞU D 11, 12; ŞU G 1; ŞU B 3; Ta. D 8, 9; Ta. G 1, 2, 4; Ta. B 6, 7; Ta. K 1, 2, 3, 4)

Clauson sözcüğün ilk başta *kagan* sözcüğüyle neredeyse eşanlamlı olduğunu; fakat daha sonra *kan* sözcüğünün 'ikincil hükümdar' anlamında kullanılmaya başlandığını belirtir (EDPT 630a). Ramstedt sözcüğü Çince *kuan* 'yönetici' sözcüğüyle ilişkilendirir (1939: 61).

Yenisey Yazıtlarında *kagan* yerine *kan* unvanı geçmektedir. Orhon Yazıtlarında ise sözcük sadece Tonyukuk Yazıtı'nda görülür. Donuk, sözcüğün genellikle *kagan* (imparator)'dan sonra gelen 'kral' karşılığında bir ifadeye sahip olduğunu ve eski Türk vesikalarında çoğu kez bu iki unvanın birbirleri yerine kullanıldığını ifade eder (1988:27).

Ayrıca krş. TMEN III 141; VEWT 154b; DTS 417a.

3.2.9. tarkan 'yüksek bir unvan' (E 30/3; E 32/7; E 53/1; E 149/1; E 152/2; E 140/1; E 147/3; KT B; BK G 13, 15; T 6, 7, 34; KÇ 1; O 4; S 3)

Clauson sözcüğün *tegin* ya da *şad* gibi hükümdar ailesi mensuplarına verilen bir unvan olmasa da yine de idarî sorumlulukları olanlara verilen yüksek bir unvan olduğunu belirtir (EDPT 539b). Eberhard da *tarkan*ların doğrudan doğruya hükümdar ailesine mensup olmadıklarını düşünür (1945: 325). Gabain, sözcüğün Orta İran dillerinden girmiş olabileceğini söyler (1988: 42). Donuk, bu unvanın çeşitli devrelerde çeşitli Türk topluluklarında farklı anlamlarda kullanıldığını ifade eder (1988: 44).

Ayrıca krş. TMEN II 460; VEWT 464a; DTS 539b; Aydın 2011a: 19-20.

3.2.10. şad 'hükümdar soyundan gelen erkeklere verilen bir unvan' (KT D 14, 17, 27; BK D 12, 15, 21, 22, 28; KT K 11, BK G 9, T 4, 5, 31, 41, 42; O 6, 8; ŞU D 7)

Gabain, sözcüğün Orta İran dillerinden gelmiş olabileceğini düşünür (1988: 42). Räsänen de sözcüğün Soğdçadan alıntı olabileceğini belirtir (VEWT 439b). Clauson *şad* unvanının, *kağan* unvanından sonra gelen bir unvan olduğunu ve kağanın kardeşi ya da oğlu gibi yakın akrabalarına verilen bir unvan olduğunu belirtir (EDPT 866b). Ögel de kağanın oğlu ve kardeşleri için kullanılan bir unvan olduğunu ifade eder (1963: 31).

Ayrıca krş. DTS 519a; Bombaci 1974; Donuk 1988: 38.

3.2.11. şadapıt 'şad maiyetindekilerin taşıdıkları bir unvan' (KT G 1; BK K 1; BK G 13, 14)

Sözcüğün kökeniyle ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Györffy'e göre sözcük *şad* ve *apa* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (1960: 170). Clauson ise *şadapıt* sözcüğünü *şad* ve *apı:t* olarak tahlil eder ve *apı:t* sözcüğünü de 'şadın maiyeti' olarak anlamlandırır (EDPT 867a). Gabain de sözcüğü 'asilzadelğin yüksek bir sınıfı olarak' anlamlandırmıştır (1988: 295).

Ayrıca krş. VEWT 439b; DTS 519a; Bombaci 1974; Donuk 1988; Gömeç 2006.

3.2.12. tegin 'prens, hükümdar soyundan gelen erkeklere verilen bir unvan' (KT G 13, KT D 26, 27, 30, 31, 32, 40; KT KD; KT GD; KT GB; KT B; BK D 14, 21, 31; BK GB; KÇ 24, 26)

Hükümdar soyundan gelen erkek çocuklarına verilen bir unvan olan *tegin* sözcüğünün kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Clauson, sözcüğün Türkçe olmayan bir dilden alındığını belirtir ve sözcüğü 'kağanın oğlu ya da torunu' olarak anlamlandırır (EDPT 483a). Ramstedt ise sözcüğün etimolojisini **teg-* ve **-in* şeklinde göstererek sözcüğü Korece *teg* 'fazilet, erdem' + *-in* 'insan' sözcüğüyle ilişkilendirir (1939: 64). Gabain ise *şad*, *tegin*, *tarhan* gibi bazı unvanların Orta İran dillerinden gelmiş olabileceğini ifade eder (1988: 42).

Ayrıca krş. VEWT 468a; DTS 547b; Donuk 1988; Aydın 2011a.

3.2.13. yawgu 'hükümdar soyundan gelen erkeklere verilen bir unvan' (KT D 14, BK D 12, T 41, Tes B. 5, ŞU D 7, ŞU K 11-12, Ta. G 5, Ta. K. 3, O 4)

Clauson sözcüğün Yüecilere kadar uzanan eskilikte olduğunu belirtir (EDPT 873b). Donuk W. Bang, W Barthold, R. Giraud gibi araştırmacıların sözcüğün kökenini İran dillerine bağladığını ifade eder (1988: 59). Ölmez de emin olmamakla birlikte sözcüğün kökeni olarak İran dillerini gösterir (2015: 365). Sözcük Thomsen tarafından *yap-* 'yapmak, düzenlemek' fiiline dayandırılarak Türkçe olarak açıklanmıştır (1896: 146).

Yavgu unvanı da *şad* unvanı gibi *kagandan* sonra gelen bir unvandır ve bu unvan *kaganın* erkek kardeşine veya oğluna verilir.

Ayrıca krş. DTS 222b; TLH II 1169.

4. HAYVAN ADLARI

4.1. Dişilik Bildiren Hayvan Adları

4.1.1. *ingen* ‘dişi deve’ (E 28/3)

Clauson, sözcüğün **in* isminden türediğini düşünür ve sözcüğü ‘dişi deve’ olarak anlamlandırır (EDPT 184b). Sözcük DLT’de de *ingen* şeklinde ve ‘dişi deve’ anlamında geçmektedir (Dankoff vd. 1985: 34). Räsänen, Moğolca *ingen* denkliğini vermiştir (VEWT 172b). Yenisey Yazıtlarından E 28/3’de geçmektedir.

Ayrıca krş. Çeneli 1975: 108; Hauenschild 2003: 94; Tokyürek 2013b: 256; Aydın 2016: 27.

4.1.2. *arkar* ‘dişi dağ keçisi’ (ŞU G 1)

Sözcük Şine Usu Yazıtı’nda *arkar başı* yer adında geçmektedir. Clauson sözcüğü ‘dağ koyunu’ olarak anlamlandırarak ŞU’daki örneği verir (EDPT 216b). Sözcük DLT’de de ‘dişi dağ keçisi’ anlamında geçmektedir. Aydın, ŞU Yazıtında hayvan adlarıyla kurulmuş yer adları üzerine yaptığı çalışmada *arkar başı* ifadesini hayvan adıyla yapılan bir yer adı olarak nitelendirir ve ‘İrtiş ile birleşen suyun birleşme noktası’ olarak anlamlandırır (2008: 203). Sözcük, çağdaş Türk dillerinden Kazakçada *arkar* ‘dağ koyunu’, Kırgızcada *arkar* ~ *ar«ar* ‘dağ koyununun dişisi’, Altaycada *arkar* ‘vahşi koyun’, Başkurtçada *arkar* ‘dağ keçisi’ şekillerinde yaşamaktadır.

Ayrıca krş. TMEN I 121; ESTJa I 176; Hauenschild 2003: 22; Aydın 2016: 15.

4.2. Erillik Bildiren Hayvan Adları

4.2.1. *adgır* ‘aygır, damızlık erkek at’ (KT D 35, 36; BK K 11; Yabogan I)

Clauson, sözcüğün Moğolcaya erken dönemde *acirga* şeklinde geçtiğini belirtir (EDPT 47b). Tokyürek, Eski Uygurcada *adgırın* genellikle *at* ile birlikte kullanıldığını ve komutanların savaşlarda faydalandıkları ve sevdikleri hayvanlar arasında gösterildiğini ifade eder (2013b: 252). Sözcük DLT’de de geçmektedir (Dankoff-Kelly 1985: 4). Yazıtlarda *adgır* ‘aygır, damızlık erkek at’ şeklinde geçen sözcük, çağdaş Türk dillerinde de çeşitli ses değişimleriyle yaşamaktadır.

Ayrıca krş. TMEN II 185; VEWT 6a; Çeneli 1975:100, Hauenschild 2003: 11; Aydın 2016: 13.

4.2.2. **bugra** ‘erkek deve’ (E 22/4; E 50/4).

Sözcük Yenisey Yazıtlarından E 22/4’de *bugra eçimin* ‘Buğra adlı ağabeyimle’ (Aydın 2015: 70), E 50/4’de *bugr[a] er atı[m]* ‘Buğra erkeklik adım(dır)’ (Aydın 2015:123) şekillerinde kişi adı olarak geçmektedir.

Sözcük aslen ‘erkek deve’ anlamındadır (EDPT 317b). DLT’de de aynı anlamda geçmektedir (Dankoff-Kelly 1985: 80).

Ayrıca krş. TMEN II: 295; VEWT 86a; Çeneli 1975: 104; Hauenschild 2003: 73; Tokyürek 2013b: 255; Aydın 2016; 21.

4.2.3. **bugu** ‘erkek geyik’ (E 98/6)

Yenisey Yazıtlarından E 98/6’da *oGB* şeklinde geçen sözcüğü Kormuşın *bugu* şeklinde okuyarak ‘samur’ (2008: 158), Amanjolov *bugu* şeklinde okuyarak ‘geyik’ (2003: 147), Aydın ise *bugu* şeklinde okuyarak ‘erkek geyik’ şeklinde anlamlandırmıştır (2015: 153). Sözcük, KWb.’de ‘erkek geyik’ anlamındadır (KWb. 58a). Haunschild de Babürname’deki *bugu* sözcüğünü ‘erkek geyik’ olarak anlamlandırır. (2006: 78)

Ayrıca krş. TMEN II: 300; VEWT 86a; ESTJa II: 237; Aydın 2016: 21.

4.2.4. **buka** ‘boğa; damızlık erkek sığır’ (T1 B5, 6; KarB II 12)

T ve KarB II’de tanıklanan *buka*, II. KB 12’de kişi adı olarak geçer. Sözcük, çağdaş Türk dillerinde de çeşitli ses değişimleriyle yaşamaktadır.

Ayrıca krş. EDPT 312a; TMEN II: 299; Çeneli 1975: 104; Hauenschild 2003: 74; Karahan 2013: 1856; Tokyürek 2013b: 259; Aydın 2016: 22.

4.2.5. **öküz** ‘öküz, iğdiş edilmiş erkek sığır’ (E 10/2; E 48/4)

Yenisey Yazıtlarından E 10/2 ve E 48/4’te *öküz* şeklinde geçen sözcük ‘iğdiş edilmemiş erkek sığır’ demektir. Clauson, sözcüğün erken dönemde Moğolcaya *hüker* biçiminde geçtiğini belirtir (EDPT 120a). Sözcük, çağdaş Türk dillerinde de çeşitli ses değişimleriyle yaşamaktadır.

Ayrıca krş. VEWT 370b; Çeneli 1975: 115; Hauenschild 2003: 170; Vovin 2004: 126; Karahan 2013: 1858; Tokyürek 2013b: 262; Aydın 2016: 35.

4.2.6. **sıgun** ‘erkek geyik’ (BK B 5)

Sözcük, BK B 5’te *sıgun* ‘erkek geyik’ şeklinde geçmektedir. Clauson, sözcüğü ‘erkek maral geyiği’ şeklinde anlamlandırır ve pek çok çağdaş Türk dilinde de yaşadığını belirtir (EDPT 811b). Sözcük DLT’de de ‘erkek geyik’ anlamında geçmektedir (Dankoff-Kelly 1985: 161).

Ayrıca krş. VEWT 415a; Çeneli 1975: 116; Hauenschild 2003: 183; Tokyürek 2013b: 250; Aydın 2016: 36.

SONUÇ

Sözlüksel cinsiyet, sözcüklerin anlamlarıyla sınırlıdır. Bu makalede Eski Türk Yazıtlarındaki sözcükler anlamsal olarak belirttikleri cinsiyet bakımından incelenmiştir. Doğrudan cinsiyet belirtmek için 'kadın' ve 'erkek' anlamında kullanılan sözcükler belirlendikten sonra Eski Türk Yazıtlarında geçen akrabalık adları, unvan ve unvan niteleyicileri ile hayvan adları sözlüksel cinsiyet kategorisi bağlamında listelenmiştir. İncelenen sözcükler şu şekilde tablolaştırılabilir:

Doğrudan Cinsiyet Bildiren Sözcükler	
Dişil Sözcükler	Eril Sözcükler
<i>kız</i>	<i>er, eren, urı</i>
Akrabalık İlişkisi Bildiren Sözcükler	
Kan Bağı Yoluyla Akrabalık Bildiren Sözcükler	
Dişil Sözcükler	Eril Sözcükler
<i>ana, ege, eke, kız, ög, sinil</i>	<i>ata, çıkan, eçi, ini, kañ, urı</i>
Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Sözcükler	
Dişil Sözcükler	Eril Sözcükler
<i>ewçi, kelin, keliñün, kişi, koduz, kunçuy, tul, yutuz</i>	<i>kadın, küdegü, yurç,</i>
Unvan ve Unvan Niteleyicileri	
Dişil Sözcükler	Eril Sözcükler
<i>êlbiğe, katun, kunçuy</i>	<i>apa, beg, begrek, çigsi, çor, ışwara, kağan, kan, tarkan, şad, şadapıt, tegin, yawıgu</i>
Hayvan Adları	
Dişil Sözcükler	Eril Sözcükler
<i>ingen, arkar</i>	<i>adgır, bugra, bugu, buka, öküz, sıgun</i>

Dilbilgisel cinsiyet kategorisine sahip olmayan Türkçede, Eski Türk Yazıtlarındaki cinsiyet farklılıklarını veren sözcüklerden hareketle daha yazıtlar döneminden itibaren sözlüksel cinsiyet kategorisinin olduğunu söylemek mümkündür.

KISALTMALAR

A: Dağlık Altay Yazıtları

E: Yenisey Yazıtları

B: Batı

BK: Bilge Kağan Yazıtı

Bkz.: Bakınız

D: Doğu

G: Güney

GB: Güneybatı

GD: Güneydoğu

HT: Hoyto-Tamur Yazıtları

K: Kuzey

KarB II: II. Karabalgasun Yazıtı

KÇ: Küli Çor Yazıtı

KD: Kuzeydoğu

Krş.: Karşılaştırmamız

KT: Kök Tegin Yazıtı

O: Ongi Yazıtı

S: Suci Yazıtı

ŞU: Şine Usu Yazıtı

T: Tonyukuk Yazıtı

Ta.: Taryat Yazıtı

KAYNAKÇA

- AĞAÇSABAN, A. (1989). *Kız ve Erkek Öğrencilerde Cinsiyetten Kaynaklanan Farklı Dil Kullanımı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AIKHENVALD, A. (2004). "Gender and Noun Classes". *Morphology*, (ed. G. Booij). Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1031-1044.
- ALAGÖZLÜ, N. (2009). "Dil ve Cins: Türkçe Atasözleri ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilmeler ve Toplum-Bilişsel Yapı". *Internati-onal Journal of Central Asian Studies*, 13: 37-48.
- AMANJOLOV, A. S. (2003). *İstoriya i teoriya drevnetyurkskogo pis'ma*. Almatı: Mektep.
- AYDIN, E. (2011a). "Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri". *Belleten*, 59/2: 5-26.
- AYDIN, E. (2011b). "Remarks on Qatun in The Yenisei Inscriptions". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 64/3: 251-256.
- AYDIN, E. (2012). *Orhon Yazıtları. Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongı, Küli Çor*. Konya: Kömen Yayınları.
- AYDIN, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- AYDIN, E. (2016). "Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar". *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1: 1-51.
- BAZIN, L. (1995). "Pre-Islamic Turkic Borrowings in Upper Asia". *Diogenes*, 43/171: 35-44.
- BANG, W. (1925). "Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut. Zweiter Brief: Uzunonlug-die Krone der Schöpfung". *Ungarische Jahrbücher*, 8/37: 231-251.
- BERBERCAN, M. T. (2017). "İslâm Öncesi Türk Metinlerinde Kız ve Kadın". *Journal of Old Turkic Studies*, 1/1: 7-19.
- BLÄSING, U. (2011). "Bir Hanımefendinin Kadın ile İlgili Sözcükler Üzerine Düşüncelerine Dair Birkaç Söz". *Ankara DTCF Türkoloji Dergisi*, 18/2: 31-47.
- BOMBACI, A. (1974). "On the Ancient Turkish Title Şad". *Gururjamanjarika. Studi in Onore di Giuseppe Tucci*, Napoli, 48: 167-193.
- BRAUN, F. (1997a). "Covert Gender in Turkish". *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*. 7-9 Ağustos, 1996. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 267-274.
- BRAUN, F. (1997b). "Genderless = Gender-neutral? Empirical Evidence from Turkish". *Kommunikation von Geschlecht - Communication of Gender* (ed. F. Braun, U. Pasero). Centaurus, Pfaffenweiler, 13-29.
- BRAUN, F. (1998). "Prototype Theory and Covert Gender in Turkish". *Discourse and Cognition: Bridging the Gap*. (ed. Jean-Pierre Koenig). Stanford: CSLI Publications, 113-122.
- BRAUN, F. (1999). "Gender in a Genderless Language: The Case of Turkish". *Language and Society in the Middle East and North Af-rica. Studies in Variation and Identity*. (ed. Yasir Suleiman). London: Curzon Press, 190-203.
- BRAUN, F. (2000a). *Geschlecht im Türkischen? Untersuchungen zum sprachlichen Umgang mit einer sozialen Kategorie*. Turcologica 42. Weisbaden: Harrosowitz.
- BRAUN, F. (2000b). "Gender in the Turkish Language System". *Gender across languages* 1: 3-21.
- BRAUN, F. (2001). "Turkish. The Communication of Gender in Turkish". *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men I*. (ed. M. Hellinger, H. Bußmann), 283-310.
- BRAUN, F. (2021). "Türk Dil Yapısında Cinsiyet". (çev. Beyza Yüce). *Dil Araştırmaları*, 15/28: 199-215.
- BUDDA, H. Ö. (1945). "Kelimeler Niçin Cinslere Ayrılmışlardır?". *Türk Dili Belleten*, 4-5: 398-410.

- BÜYÜKKANTARCIOĞLU, N. (2002). "Kadın ve Dil: Dilbilimde Farklı Yaklaşımlar". *Frankofoni Ortak Kitap*, 14: 289-304.
- CSONGOR, B. (1952). "Chinese in the Uighur Script of the T'ang Period". *Acta Academiae Scientiarum Hungaricae II*, 73-121.
- ÇAGATAY, S. (1963). "Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözcükler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1962, 10: 13-49.
- ÇENELİ, İ. (1975). "Divanü Lûgat-it-Türk'te Hayvan Adları". *Türk Kültürü Araştırmaları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 99-122.
- ÇOLAK, G. (2018). "Türk Edebiyatında Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 43: 87-125.
- ÇOLAK, G. (2019). *Toplumdilbilimi / Toplumsal Cinsiyet ve Dil*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- DLT: DANKOFF R., KELLY J (1982-1985). *Mahmūd al-Kāshārī Compendium of The Turkic Dialects (Dīvānu Luyāt at-Turk) I-III*. Duxbury, Mass.: Harvard University.
- DOĞAN, E. (2011). "Türkiye Türkçesinde Cinsiyet Kategorisinin İzleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/17: 89-98.
- DONUĞ, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- DTS: NADELYAYEV, V. M., D. M. NASİLOV, E. R. TENİŞEV, A. M. ŞÇERBAK (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII* (1993). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- DUMAN, Seyyare (1991). "Türk Kadınına Verilen Adlar". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2: 40-42.
- EBERHARD, W. (1945). "Bir Kaç Eski Türk Unvanı Hakkında". *Belleten*, 9/35: 319-340.
- EDAL: STAROSTİN, S. A., DYBO, A. V., MUDRAK O. A. (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden: Brill. 2003.
- EDPT: CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University.
- EMRE, A. C. (1943). *Türkçede İsim Temelleri*. İstanbul: TDK Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- ERDAL, M (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden, Boston: Brill.
- ESTJa I-III: Sevortyan, E. V. (1974-1980). *Etimologičeskiy slovar' Tyurskiy Yazıkov*. I-III. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.
- ESTJa IV: Levitskaya, L. S. (1989). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- ESTJa V-VII: LEVİTSKAYA, L. S., DİBO A. vd. (1997-200). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: Yazıki Russkoy Kulturu.
- GABAIN, A. v. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖMEÇ, S. (2006). "Şadapıt Unvanı Hakkında". *Bilge*, 48: 12-15.
- GRÖNBECH, K. (1953). "The Turkish System of Kinship". *Studia Orientalia*, I: 124-129.
- GYÖRFFY, G. (1960). "Die Rolle des buyruq in der alttürkischen Gesellschaft". *AOH*, 11/1-3: 169-179.
- GÜDEN, M. P. (2006). *Dilde Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkçenin İçerdiği Eril ve Dişil İfadeler Bakımından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- GÜNER, N. (2018). *Türkçenin Kadımla İlgili Söz Varlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HAUNSCHILD, I. (2003). *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari. Eine Untersuchung aus sprach- und kulturhistorischer Sicht*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- HAYASİ, T. (1998). "Gender Differences in Modern Turkish Discourse" *International Journal of the Sociology of Language*, 129: 117- 126.
- HELLINGER M., BUßMANN H. (2001). "The Linguistic Representation of Women and Men". *Gender Across Languages Vol 1*. (ed. M. Hellinger, H. Motshenbacher). Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1-26.
- KARAAĞAÇ, G. (1989). "Dişilik ve Küçültme Ekleri mi?". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5: 81-90.
- KARAHAN, A. (2013). "Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları". *Turkish Studies*, 8/1: 1839-1865.
- KERİMOĞLU C., DOĞAN G. (2015). "Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Zihniyet". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 38: 143-178.
- KIZLASOV, İ. L. (2002). *Pamyatniki Runičeskoj Pis'memosti Gornogo Altaya I*. Gorno-Altaysk: RAN.
- KOÇOĞLU, Z. (1996). "Gender differences in the use of expletives: A Turkish case". *Women and Language*, 19/2: 30-35.
- KONONOV, A. N. (1968). "İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı". *TDAY Belleten*, 16: 81-88.
- KORMUŞİN, İ. V. (1997). *Tyurkskie yeniseyskie epitaftii. Teksti i issledovaniya*. Moskva: Nauka.
- KORNfilt, J. (1997). *Turkish*. London - New York: Routledge.
- KÖNIG, G. (1992). "Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı". *Dilbilim Araştırmaları*, 3: 25-36.
- KWb.: RAMSTEDT, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LAKOFF, R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row Publishers.
- LEWIS, G. L. (1967). *Turkish grammar*. New York: Oxford University Press.
- LI, Yong-Söng (1999). *Türk Dillerinde Akralalık Adları*. Ankara: Simurg Yayınları.
- MALOV, S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya pis'memnost' Tyurkov, teksti i perevodı*. Moskva- Leningrad: Izd. Akademii Nauk SSSR.
- NAPOLNOVA, E. (2013). "Türkçede Cinsiyet İfadeleri". VI. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008). Ankara: TDK Yayınları, 3259-3266.
- OPIT: RADLOFF, W. (1893, 1899). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, Opit slovaryä tyurkskih nareçiy I-II*. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademi Nauk.
- ÖGEL, B. (1963). "Über die Alttürkische Schad (Sü-Baschu) Würde". *Central Asiatic Journal*, 8/1: 27-42.
- ÖLMEZ, M. (1997). "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7: 175-186.
- ÖLMEZ, M. (1999). "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (3)". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9: 59-65.
- ÖLMEZ, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi, Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- ÖZÇALIŞKAN, Ş. (1994). "Kadın ve Erkeklerin Küfür Kullanımı Üzerine". *Dilbilim Araştırmaları*, 5: 274-287.
- ÖZKAN, B. & GÜNDOĞDU, A. E. (2011). "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler". *Turkish Studies*, 6/3: 1133-1147.

- ÖZTÜRK DAĞABAKAN, F. (2016). "Toplumdilbimsel Değişken Olarak Türkiye'de Kadın Dili Araştırmaları ve Görsel Medyada Kadın Dili", *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 4/1: 40-54.
- PİLANCI, H. (2002). "Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözcükler Üzerine Bir İnceleme". *Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi, Journal for Woman Studies*: 3/2: 71-82.
- RAMSTEDT, G. J. (1939). "Alte türkische und mongolische Titel". *JSFOu*, 55/2: 59-82.
- RÁSONYI, L. (1963). "Türklükte Kadın Adları". *TDAY-Belleten*, 11: 63-87.
- SELEN, N. (2001). *Toplumsal Dilbilime Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- SERTKAYA, O. F. (2008). "Kelime dağarcığımızdan (8): Çince Tay "büyük" kelimesi ile yapılan Damla, Dayı, Teyze ve Dede kelimeleri üzerine". *Türk Dili*, 680: 150-159.
- SERTKAYA, O. F. (2010). "Yeniye Yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 Üzerine Etimolojik Açıklamalar İle Düzeltmeler". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 39/39: 227-238.
- ŞİRİN USER, H. (2006). "Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine". *Bilig*, 39: 219- 238.
- ŞİRİN USER, H. (2011). "Runik Türk Yazıtları çerçevesinde *katun* ve *kunçuy*", (yay. Mehmet Ölmez-Erhan Aydın-Peter Zieme-Mustafa S. Kaçalın), *Ötügen'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 281-294.
- ŞİRİN, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- STOLLER, R. J. (1968). *Sex and Gender, The Development of Masculinity and Family*. London: H. Karnac Books.
- TEKİN, T. (1997). "The First Altınkök Inscription". *Turkic Languages* 1/2: 210-226.
- TEKİN, T. (1998). *Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.
- TENİŞEV, E. R. (2001). *Sraonitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov. Leksika. Moskva: Nauka*.
- THOMSEN, V. L. P. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon Déchiffrées*. Helsingfors.
- TLH: Róna-Tas, A. ve Á. BERTA (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- TMEN: DOERFER, G. (1963-1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band I-IV*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- TKBS: GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Etimolojik Sözlük Denemesi I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOKYÜREK, Hacer (2013a). "Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 61/1: 119-130.
- TOKYÜREK, Hacer (2013b). "Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 33: 221-281.
- TÜLÜCÜ, S. (1982). "Dîvânü Lûgat-it Türk'te Kadın İçin Kullanılan Sözcükler" *Türk Dünyası Araştırmaları*, XVI Şubat, 137-141.
- VEWT: RÄSÄNEN, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- VOVIN, A. (2004). "Some Thoughts on the Origins of the Old Turkic 12-Year Animal Cycle". *Central Asiatic Journal*, 48/1: 118-132.
- VOVIN, A. (2007). "Once Again on the Etymology of the Title *qağan*", *Studia Etymologica Cracoviensia*, 12: 177-187.
- YAZICI ERSOY, H. (2012). "Başkurt Türkçesinde Kadın ile İlgili Sözcükler". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31: 55-82.

- YILDIRIM, A. (2020). "Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları", *Journal of History School*, 46: 1763-1783.
- YUNC, K. (1980). "Dilimizdeki Cansız, Soyut ve Somut Kavramlarda Erkeklik ve Dişilik". *Türk Folkloru*, 1: 6.
- ZIEME, P. (1978). "Materialien zum Uigurischen Onomasticon I". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 25: 71-86.
- ZIEME, P. (1987). "Some Remarks On Old Turkish Wor For Wife". *TDAY-Belleten*, 35: 305-309.
- ZÜLFİKAR, H. (1988). "Kadın, Hanım ve Benzeri Adlar Üzerine". *Türk Dili*, 434: 96-101.